

تاریخ زرتشتیان ایران

مانک جی لیمجی هاتریا
اوضاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
زرتشتیان در دوران قاجاریه
مهاجرت ادیبان زرتشتی به هندوستان
تاریخ پارسیان از آندران تا عصر حاضر

پژوهش و نوشته
هانشیم رضی

سرشناسه: رضی، هاشم، ۱۳۱۳ -
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ زرتشتیان ایران: اوضاع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان/ترجمه و پژوهش هاشم رضی.
مشخصات نشر: تهران: بهجت، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۹۲۰ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۳۸-۰۱۴-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس.
یادداشت: نمایه.
عنوان دیگر: اوضاع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان.
موضوع: زردشتیان — ایران — تاریخ — پس از اسلام، ۱۲ق.
موضوع: زردشتیان — ایران — اسناد و مدارک — پارسیان — تاریخ
موضوع: ایران — تاریخ — قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ق. — اسناد و مدارک
رده بندی کنگره: ۱۳۹۳: ۷۲ / ۴۶
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۹۷۳
شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۸۹۰۵۲

WWW.BEHJATPUBLICATION.COM

INFO@BEHJATPUBLICATION.COM

انتشارات بهجت

تاریخ زرتشتیان ایران

مانک جی لیمجی هاتریا

اوضاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زرتشتیان

در دوران قاجاریه / مهاجرت ایرانیان زرتشتی به هندوستان

تاریخ پارسیان از آغاز تا عصر حاضر

پژوهش و نوشته: هاشم رضی

طرح و اجرای روی جلد: فیروزه رضی

صفحه آرا: شهربانو زادبوسستانی

شمارگان چاپ: ۱۰۰۰ جلد

چاپ اول ۱۳۹۴

چاپ گلشن سبز

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۳۸-۰۱۴-۱

انتشارات بهجت: تهران، خیابان ولی عصر، دوراهی یوسف آباد، شماره ۱۹۷۸

تلفن: ۸۸۹۶۷۱۷۶ - دورنگار ۸۸۹۵۷۱۷۶

دفتر توزیع و فروش انتشارات بهجت: تهران، خیابان میرزای شیرازی، شماره ۱۶۲

تلفن: ۸۸۸۹۹۹۰۷ - دورنگار ۸۸۹۴۱۱۶۶

فهرست مطالب

پیش‌نویس	۲۱
دربارهٔ اسناد منتهی دربارهٔ مهاجرت‌های زرتشتیان به هندوستان پس از فروپاشی ساسانیان	۲۱
داستان مهاجرت‌ها از مزدیسنا، ایران به هندوستان و آشنهارشان به پارسیان	۲۵
قصهٔ زرتشتیان هندوستان، متن مقدمه غلومه قصهٔ سنجان	۳۲
سخن پایانی / مانک‌جی و جابا: زرتشتی امروز	۳۳

بخش اول

دربارهٔ مسئلهٔ جزیه / جزیه و تعریف آن و مسئلهٔ اقلیت زرتشتی	۳۵
تحقیق دربارهٔ مسئلهٔ حقوق اهل ذمه در تاریخ اسلامی ایران	۳۷
اهل ذمه چه کسانی هستند، اهل کتاب، آیا ایرانیان زرتشتی اهل کتاب هستند؟ حقوق اهل ذمه و لازم الاجرا بودن آن، روش گرفتن حق جزیه، محدودیت‌هایی که ذمیان باید رعایت کنند، اموری که لازم است در محدودیت‌ها رعایت شود که پنج امر است، اشتباهات مانک‌جی	
حقوق اهل ذمه	۳۹
روش گرفتن جزیه از اهل ذمه	۴۰
محدودیت‌هایی که ذمیان باید رعایت کنند	۴۱
اموری که لازم است در محدودیت اهل ذمه انجام دهند در محدودیت‌ها که پنج مورد است	۴۲
اشتباهات مانک‌جی در راه‌رفته او	۴۳
جزیه و احکام آن در تطوّر تاریخ اسلام	۴۵
محدودیت‌های فراتر از احکام جزیه و مانک‌جی	۴۵

- ۴۷ رسم جزیه و سنت‌های قدیم
- قدیم‌ترین مأخذ، سابقه جزیه در تاریخ پیش از اسلام و تمدن‌ها و ملل و اقوام پیشین، ایرانیان زمان ساسانی و رسم جزیه دینی و خراج و مالیات، زمینه تاریخی جزیه، ابتدای جزیه در عصر پیامبر و فتوحات مسلمانان
- ۴۸ پیشینه جزیه در اسلام
- ۴۹ زمینه تاریخی جزیه در زمان پیامبر
- تفسیر مابی که از احادیث نبوی برای فشار و ظلم و خواری جهت اهل ذمه از سوی خنبلی‌ها، شافعی‌ها و حنبل‌ها ... مرسوم شد، درباره پیشینه جزیه برای زرتشتیان
- ۵۱ وظایف دولت اسلامی نسبت به اهل ذمه
- ۵۲ سفارش حضرت علی درباره جزیه
- ۵۳ جزیه در ایران تا پایان دوران قاجاریه و الغای جزیه
- ۵۴ جزیه یا تزیه از عصر ساسانی تا پایان کار قاجاریه
- ۵۵ تعاریفی درباره اهل ذمه مجوس و تردید درباره اهل کتاب بودن
- ۵۶ جزیه و مسأله اهل کتاب بودن زرتشتیان
- ۵۷ جزیه در دوران اسلامی تاریخ ایران
- ۶۰ جزیه در ایران، پس از استیلای مغول
- ۶۱ جزیه در دوره صفویه
- ۶۲ در دوره نادرشاه
- ۶۲ اخذ جزیه از زرتشتیان تا زمان ناصرالدین شاه
- ۶۳ پس از الغای جزیه فرمان عدم هر نوع آزار و اذیت نسبت به زرتشتیان از طرف ناصرالدین شاه
- ۶۵ زرتشتی‌ها و بهائیت
- ۶۷ درباره شهادت ماستر خدا بخش
- ۶۹ یادداشت‌ها
- ۷۲ وزارت امور خارجه، اداره تقریرات انگلیسی نمره ۱۶۹۶/ ۵۳۵۷ - مورخه ۱۲ ذی قعدة ۱۳۳۸
- ۷۲ وزارت داخله، نمره ۱۸۲۷/ ۶۷۲۸/ ۱۴ ذی قعدة ۱۳۳۸
- ۷۴ مختصری درباره تغییر لباس دانش آموزان مدارس زرتشتی و نقش اشرار

۷۵	یادداشت‌ها.....
۷۸	وزارت داخله، نمره ۲۵۶۷.....
۷۹	انجمن زرتشتیان تهران، شماره ۶۱۰.....
۸۰	وزارت داخله، نمره ۳۴۷۴.....
۸۱	انجمن زرتشتیان تهران، شماره ۶۲۷.....

بخش دوم

۸۳	مأموریت و شرح حال مانک‌جی.....
۸۵	مانک‌جی لیم‌جی هاتریادر ایران.....
	گفتار "مانک‌جی لیم‌جی هاتریا در ایران" <i>Hateria in Iran Manekji Limji</i> نوشته پرفسور دکتر
	مری بونش در <i>K. R.</i> چاپ شهری ۱۹۶۹ - میان صفحات ۳۶-۱۹ آمده است. ترجمه زیر، از مآخذ
	یاد شده می‌باشد. باتوجه به این که برخی اشارات از مآخذ و ارجاعات، جهت پرهیز از طولانی شدن
	مقاله نقل نشده است
۹۷	یادداشت‌ها.....
۹۹	شرح حال مانک‌جی لیم‌جی هوشنگ هاتریا.....
۱۰۵	چگونگی اخذ جزیه و احوال ملالت‌بار زرتشتیان کرمان.....
	زرتشتیان در عصر صفویان و افغان‌ها و دوران قاجاریه
۱۰۶	سرکله‌گیر، اصطلاحی برای مأمور اخذ جزیه.....
۱۰۸	جزیه المجوس.....
۱۰۸	کردها و ارد می‌شوند.....
۱۰۹	عرب، شفاعت خواه عجم.....
۱۱۰	صادق جدید الاسلام.....
۱۱۱	اجاره ده / یازده.....
۱۱۲	اصفهان جزیه خواه.....
۱۱۳	افغان جزیه بخش.....
۱۱۴	کرد و کرمانی.....

- داستان دختر گبر ۱۱۵
- ذکر معزولی ملامحمد مؤمن چترودی صاحب رقم وزیر ۱۱۶
- باز هم داستان دختر گبر ۱۱۶
- فرار زرتشتیان ۱۱۸
- قتل رستم مجوس ۱۱۸
- چگونگی القای جزیه با کوشش مانک جی ۱۲۰
- متن، بخنرانی مانک جی خطاب به زرتشتیان پس از القای جزیه ۱۲۴
- سینا مانک جی ۱۳۱
- آ-هرمزجی مانک جی ۱۳۱
- II-کیخسرو خان صاحب ۱۳۲
- III-اردشیرجی دیوبند ۱۳۴
- نام و نشان بعضی از شاگردان مانک حاج صاحب ۱۳۵
- افلاتون اسکندر ۱۳۷
- استاد جوانمرد ۱۳۸
- کیخسرو خالو امان ۱۳۹
- فرزانه مانک جی هاتریا ۱۴۰

بخش سوم

متن نامه‌های مانک جی به بزرگان و معاریف جهت بهبود اوضاع زرتشتیان .. ۱۶۵

مکاتبات مانک جی

۱۶۷ حیات اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان در دوران قاجاریه.

پیش از این اشاره شد که مانک جی پس از ورود به ایران، بدون تأمل شروع به اقداماتی کرد که از طرف انجمن اکابر پارسیان بدان مأمور بود. پس از ارائه معرفی نامه‌ها و ثبت رسمی اوراق رسمی همراه به نوشتن نامه‌هایی پرداخت که به آنها مأمور بود. سرکشی به زرتشتیان یزد و روستاهایی پراکنده مشاهده کرد که وضع و حال زرتشتیان و هم‌کیشانانش بسیار اسف‌بارتر و رقت‌انگیزتر از آن است که شنیده بود. فقر، گرسنگی، بی‌سرناهی، فشار و بدرفتاری خارج از توصیف، توهین‌های باورنکردنی، قتل و تجاوز

به مال و ناموس، تاراج بی حساب مال و آنچه که داشتند خارج از تصور و اندازه بود. به شکلی که از نامه‌های شکوائیه وی به امنای دولت و شیخ الاسلام برمی آید، حتا چنین احوالی به وهم هم در نمی آید. مجموعه نامه‌های وی به بزرگان و وزرا و شیخ الاسلام‌ها و... در مجموعه‌ای پس از بازگشت به بمبئی با ترجمه و یا متن‌های گجراتی به شکل بسیار محدود و شمار اندکی به چاپ رسید که سندی موثق است. این اسناد در پایان کتاب به شکل کپی به چاپ رسیده و هم چنین اسنادی از مانک‌جی که در مرکز اسناد ملی ایران موجود است و یک از هزار می باشد از ظلم و ستم و سخت دلی و جهل و نادانی و قساوت دوران قاجارها. تمامی مطالبی که در این بخش نقل شده و شروحنی که آمده، مستند است به اسنادی که در بخش آخر اصل آنها به شکل کپی به چاپ رسیده است.

مسأله جزیه	۱۶۸
حکم عالی شد	۱۶۹
نامه انجمن زرتشتیان از بدیعی در ۱۳۰۵ م مادل کردن جزیه	۱۷۰
اقدامات مانک‌جی و ارسال نامه ۱۸ هدا با پیش کش‌های نفیس پارسیان برای شاه و معاریف	۱۷۲
نامه کنت گوبینو در جواب مانک‌جی که طرد یار کرده بود	۱۷۴
هدف اصلی پارسیان لغای جزیه بود	۱۷۵
نامه کنت گوبینو در سفارش به خواست مانک‌جی به یک ر امر	۱۷۹
پایمردی در راه هدف و پشت کار مانک‌جی	۱۸۲
مورد اعتماد قرار گرفتن و نمایندگی مانک‌جی از سوی انجمن اکابر پارسیان لغای جزیه	۱۸۲
نامه کنت گوبینو به درباره که از مانک‌جی است و حامل نامه گوبینو	۱۸۵
سرانجام کار و ابلاغ لغو جزیه زرتشتیان پس از حدود سی سال پشت کار طاقت بخشی مانک‌جی	۱۸۷
نامه‌ای به مستوفی الممالک	۱۹۱
اهداف اساسی مانک‌جی از لغو جزیه و حوادث پس از لغای جزیه	۱۹۲
نامه تبریک نوروز از مانک‌جی برای ناصرالدین شاه	۱۹۳
نامه مانک‌جی برای شاه که خطاب به میرزا سعیدخان انصاری وزیر امور خارجه است جهت اغتشاش در امر جزیه	۱۹۵
متن نامه‌ای که به فرمان شاه جهت رسیدگی و رفاه زرتشتیان صادر شد	۱۹۷
گماشتگان و مأموران و حساب داران مانک‌جی که از زرتشتیان بودند	۱۹۸

- ۲۰۰ متن فرمان الغای جزیه به شکل نهایی با امضای شاه
- ۲۰۱ رنج و آزار و اذیت‌های گذشته علی‌رغم این فرمان، از الغای رسمی جزیه هم ادامه می‌یابد

بخش چهارم

- متن خطابه مانک‌جی پس از الغای جزیه و صدور فرمان ناصرالدین شاه در این باب به سال ۱۲۹۹ هجری و اقدامات مانک‌جی برای ایجاد تأسیسات جهت پیدای یافتن ۲۰۳
- خطابه مانک‌جی خطاب به زرتشتیان ۲۰۵
- بر همه زرتشتیان پارسایان جایگزین هر سامان گرامی برادران مهربانان متوطنین هندوستان و چین و فرنگستان بازمانده‌شان در این همگی را به کمال فروتنی و محبت و مهربانی آشکار و نگاشته می‌شود:
- [مانک‌جی شرح دشواری و مصیبت‌های خود را در آرزوی سفر به ایران و نتایج آن را گزارش می‌کند] ... ۲۰۵
- دنباله شرح حال و سفر مانک‌جی به ایران، قلم خود او ۲۱۰
- ساده‌دلی و بی‌سوادی حیرت‌انگیز زرتشتیان ۲۱۱
- مانک‌جی از تنبلی و سستی و ساده‌دلی هم‌پایان با تلخی گزارش می‌دهد ۲۱۲
- ادامه بیانات طولانی و مفصل مانک‌جی در شرح مصائب و آفات و خلق و خوی‌شان ۲۱۵
- نتایج اسف‌انگیز توکد دین ۲۱۶
- پندها و نصایح مانک‌جی خطاب به هم‌کیش‌هایش ۲۲۱
- پایان خطابه طولانی مانک‌جی ۲۲۸
- آزار و اذیت و ادامه بی‌حرمتی‌ها به بهدینان ۲۲۹
- چگونه با دزدیدن دختران و سران زرتشتی از سوی بدخواهان و با دست‌آویز مسلمان شدن آنان خود را وارث خانواده آن کودکان می‌کردند ۲۳۰
- شاه عباس بزرگ و زرتشتیان ۲۳۲
- بافشاری و همت و درایت مانک‌جی برای تأسیس انجمن‌ها و دایر کردن مدرسه‌ها ۲۳۳
- متن نامه‌هایی که از طرف بزرگان پارسی و انجمن اکابر پارسیان برای ناصرالدین شاه و شاهزادگان و مقامات درباری جهت تشکر پس از الغای جزیه ارسال شده ۲۳۹

۲۳۹	نامه تشکر پارسپان برای ناصرالدین شاه
۲۴۵	شخصیت ممتاز و انسانی مانیک جی
	شرحی اسف انگیز از احوال و روزگار زرتشتیان از روی مکاتبات مانیک جی و رجال آن ایام که «گذشته بنیان حال و آینده است»
۲۴۶	ممانعت از فروش میوه و تره بار زرتشتیان
	وقف نامه های مانیک جی برای پایه گذاری چنین امری جهت مقاصدی در بهبودی امور زرتشتیان، به تکانی در وقف ها و اهداف آن دقت کنیم.
۲۴۸	نامه شکوائیه علیه یزد جهت سوء رفتار و بی ادبی هایی که نسبت به دین و پیامبر و مقدسات زرتشتی می شد
۲۵۲	نامه به شیخ الاسلام بن درباره راج اموال زرتشتیان و چگونگی قانون شرعی
	نامه مانیک جی به شیخ مرتضی و پرسش درباره روایی خصوصیت آمیز و محدودیت های خرید و فروش زرتشتیان
۲۵۷	کشتن زرتشتیان و پاداش قاتلین یادیه شرعی
۲۵۸	شرحی درباره روش و شیوه مسلمان کردن اقلیت زرتشتی؛ تره های سودجویی آشکار و ضعف مفرط حاکم و حکومت
۲۶۰	نامه مانیک جی به شیخ مرتضی و پاسخ پرسش نامه در شرح به مسلمانان و ردن ذمی
۲۶۱	نامه پرسش مانیک جی درباره رفتار با یک یا چند قاتل و بهیرنگ و ردن ذمی نوجوانان را به مسلمانی در آوردن
۲۶۱	اسناد همانند درباره محدودیت های ذمی زرتشتی
۲۶۶	احوال و روزگار زرتشتیان در نیمه دوم سده نهم هجری
۲۷۱	مسلمان کردن گورها در دوران گورکانیان
۲۷۳	محدودیت های گسترده زرتشتیان در لباس و کلاه و سواری
۲۷۴	اوضاع بد و بی رونق و تحریم های جدید در خرید و فروش و میراث و سند نویسی
۲۷۵	ضایعات اقتصادی و معیشتی
۲۷۷	مسأله اخذ خمس برای هر بار از اراضی
	نامه اعتراضیه سعیدخان وزیر امور خارجه به حاکم یزد و حکم صریح شاه که جز جزیه که تیول وی می باشد

- ۲۸۰ حق اخذ هیچ وجهی را از زرتشتیان ندارد.
- ۲۸۱ نامه مجدد و آمرانه شاه به حاکم یزد در مورد سفارش عدم آزار زرتشتیان.
- ۲۸۲ نامه مجدد شاه به مستوفی الممالک.
- ۲۸۲ تاریکی پس از بامداد.
- ۲۸۳ نامه مانک جی به وزیر امور خارجه و گزارش ظلم و اجحاف.
- ۲۸۵ صدور حکم شرعی برای زرتشتی‌ها مبنی بر منع فروش میوه و تره‌بار طایفه زرتشتی.
- ۲۸۵ نامه مانک جی به وزیر و گزارش محدودیت‌های جدید برای زرتشتیان.
- ۲۸۷ نامه رئیس الوزرای ناصرالدین شاه به مجدالدوله حکمران یزد درباره چگونگی دریافت جزیه.
- نامه تند مستوفی "ممالک به مجدالدوله که پسر شاه و حاکم یزد است، جهت این که طایفه زرتشتی را مورد ایداء و زیاده‌خواهی قرار ندهد.
- ۲۹۱ ادامه ستم‌های حاکمان در برابر شاه و حاکم یزد به زرتشتیان.
- ۲۹۲ ابلاغ چند باره به حاکم یزد جهت برداشتن از ایداء زرتشتیان.
- ۲۹۴ پیرامون مسایل دخمه و سوابق نورپردازی رشنی.
- ۲۹۶ تقاضای مانک جی جهت ساختن دخمه تهران.
- ۲۹۶ بقایای دخمه گبران یا برج خاموشی.
- ۲۹۸ پیرامون مرمت و بنای دخمه تهران.
- ۳۰۰ نامه مانک جی برای شاه جهت ساختن دخمه تهران.
- ۳۰۱ نامه‌ای از مانک جی خطاب به زرتشتیان جهت راهنمایی و همکاری جهت ساختن دخمه تهران.
- ۳۰۲ تداوم در یک شیوه اقتصاد بازرگانی.
- ۳۰۴ سفر مانک جی به بخارا.
- ۳۰۶ خورشیدی که در شامگاه طلوع کرد.
- ۳۰۹ دل‌آزردگی و رنج و درد و ناامیدی مانک جی از هم‌کیشانش چه در ایران و چه در بمبئی و هم‌چنین پاریس.

بخش پنجم

۳۱۳	کپی و عکس متن نامه اکابر پارسیان خطاب به ناصرالدین شاه
۳۱۵	قسمتی از متن نامه بزرگان پارسیان بمبئی به ناصرالدین شاه قاجار
۳۱۷	فقره اول:
۳۱۸	فقره دوم:
۳۲۰	فقره سوم:
۳۲۱	فقره چهارم:
۳۲۱	فقره پنجم:
۳۲۲	فقره ششم:
۳۲۳	فقره هفتم:
۳۲۳	فقره هشتم:
۳۳۱	[نامه ماتکجی به ظل السلطان حاکم یزد و پسر ناصرالدین شاه]
۳۳۵	[باسخ ظل السلطان به ماتکجی]
۳۳۷	نامه ماتکجی به فرمان فرما
۳۴۱	باسخ نامه فرمان فرما به ماتکجی
۳۴۲	[نامه پارسیان به ناصرالدین شاه]
۳۴۵	[نامه پارسیان به مؤتمن الملک وزیر امور خارجه]
۳۴۷	[نامه پارسیان به ظل السلطان پسر ناصرالدین شاه حاکم یزد و فارس و اصفهان]
۳۵۱	[نامه پارسیان به نصره الدوله حاکم یزد و پسر ناصرالدین شاه]
۳۵۳	[نامه ماتکجی به ناصرالدین شاه برای لغو جزیه]
۳۵۶	[نامه پارسیان به ناصرالدین شاه برای دفع ظلم اشرا و لغو جزیه]
۳۶۰	فقره اول:
۳۶۰	فقره دوم:
۳۶۰	فقره سوم:
۳۶۱	فقره چهارم و پنجم و ششم و هفتم:
۳۶۱	فقره هشتم:

بخش ششم

خلاصه کتاب اظهار سیاحت ایران.....	۴۱۹
گزارش و شرح اقدامات مانکجی در ایران.....	۴۱۹
خلاصه سفر مانکجی به ایران که از سوی پارسیان ساکن هندوستان مأمور رسیدگی به امور زرتشتیان ایران شده بود.....	۴۲۳
ترجمه خلاصه کتاب اظهار سیاحت ایران.....	۴۲۵
شرح اقدامات مانکی در ایران.....	۴۲۵
رباد اول، خطاب به انجمن زردشتیان است.....	۴۲۷
باب دوم: صفه - ملکت ایران مینوشان.....	۴۲۷
باب سوم: وضع - رابی مملکت ایران.....	۴۲۸
باب چهارم: ایران - در آن اجاریه.....	۴۲۹
باب پنجم: خطاب به انجمن پارسیان هندوستان.....	۴۳۳
باب ششم: مراتب ظلم و ستم نسبت به زرتشتیان ایران.....	۴۳۴
باب هفتم: خطاب به انجمن اکابر پارسیان هندوستان.....	۴۳۷
باب هشتم: چگونگی خوراک و پوشاک و زندگی زرتشتیان ایران.....	۴۳۸
باب نهم و دهم: شرح مأموریت مانکجی به ایران و مأموریت این سفر.....	۴۳۸
باب یازدهم: درباره تحسین کسانی که به زرتشتی های ایران پیوسته اند.....	۴۴۰
باب دوازدهم: مراتب آسودگی تدریجی زرتشتیان ایران و تقدیر از خاندان پارسی.....	۴۴۰
باب سیزدهم:.....	۴۴۱
باب چهاردهم: درباره کوتاهی و بی سوادی خود زرتشتیان که سبب خواری شده اند.....	۴۴۱
باب پانزدهم: در اهمیت سواد آموزی زرتشتی ها جهت رهایی از ظلم و ستم.....	۴۴۲
باب شانزدهم: در شرح تحقیق هایی راجع به تاریخ و آثار ایران.....	۴۴۲
باب هفدهم: در گزارش شناخت و معرفت ایران و آثار باقی مانده و بقایای تمدن.....	۴۴۴
باب هجدهم:.....	۴۴۶
باب نوزدهم: درباره بیانات انجمن اکابر پس از شنیدن شرح و انجام مأموریت مانکجی.....	۴۴۶
باب بیستم: در شرح استغنائاتی که از شیخ المشایخ یزد درباره آزارها و ظلم هایی که باز زرتشتیان می باشد.....	۴۴۸

باب بیست و یکم: درباره رسوم زرتشتیان و کتاب دساتیر و آیین هوشنگ و.....	۴۶۸
باب بیست و دوم: درباره لباس و پوشاک و مسکن و روش زندگی و مقایسه زرتشتیان ایران و پارسیان هندوستان.....	۴۷۷
پایان سخن.....	۴۸۰

بخش هفتم

تحقیقی درباره زرتشتیان هند - پارسیان.....	۴۸۳
پارسیان هند و مهاجرت آنان.....	۴۸۳
پژوهشی درباره مهاجرت زرتشتیان.....	۴۸۳
مقدمه‌ای برای بخش ششم.....	۴۸۵
زرتشتیان ایران - پارسیان هند.....	
بهبود یافتن وضعیت زرتشتیان در ادیان قرن دهم میلادی.....	۴۸۷
زرتشتیان ایران و پارسیان هندوستان.....	۵۰۲
تحقیقی پیرامون زندگی پارسیان.....	۵۰۷
نوشته زیر خلاصه شده متن یک سخنرانی است تحت عنوان تاریخ معاصر پارسیان که توسط "جان هینلز" John Hinnells* استاد دانشگاه منچستر ایراد گردیده. البته لازم به یادآوری است که وی این سخنرانی را با یاری‌های استیتوی خاورشناسی K.R.Cama تهیه نموده است. علاوه بر اینها "هینلز" برای کسب اطلاعات بیشتری پیرامون پارسیان در طی دو سال دو بار به هند سفر کرده و هدفش نگارش کتابی است در زمینه آیین زرتشت و جامعه پارسیان هند	
از برآمدن و اوج جامعه پارسیان تا انحطاط و افول.....	۵۰۷
در بیشتر کاریکاتورهایی از پارسیان اغراق وجود دارد ولی حقایقی نیز در آن‌ها به چشم می‌خورد.....	۵۱۸
پارسیان.....	۵۲۵
مناسبات پارسیان با ایران.....	۵۳۱
پارسیان هند و مطالعات ایران‌شناسی.....	۵۳۴
پارسیان در پاکستان.....	۵۳۵
پارسیان در چین.....	۵۳۶

۵۳۷	پارسیان در افریقا
۵۳۸	پارسیان در غرب
۵۳۹	پارسیان در جاهای دیگر جهان
۵۴۰	تحولات و انشعابات در جامعه زرتشتی - پارسی
	بدعت‌های موبد آذرکیوان، یک فرقه جدید، مناقشات درباره مناقشه کبیسه، فرقه شاهنشاهی و فرقه قدیمی
۵۴۰	یاچوریگرها
۵۴۳	سازمان‌ها و تشکلات
	عادات و آداب و رسوم، گشتی بستن، سدره پوشیدن، آیین‌های بارداری، مراسم تولد و جشن‌های تولد،
۵۴۴	مراسم نام‌گذاری، آداب و رسوم ازدواج و نام‌ها و مراسم این‌گونه جشن‌ها
۵۴۶	جشن وروز، آیین تطهیر جسم
۵۴۶	عبادتگاه‌ها و معابد، وایت، دار مهرها، معماری و جایگاه‌های سه آتش مقدس

بخش هشتم

۵۴۹	کوچ زرتشتیان به هند
۵۴۹	منظومه قصه سَنَجان، نخستین اشاره به مهاجرت زرتشتیان ایران به هند
۵۵۱	کوچ زرتشتیان به هند
	مهاجرت‌های قدیم‌تر و پیوسته پس از استیلای اعراب و ساسانیان، روابط ایرانیان و هندی‌ها
	پیش از اسلام و در زمان هخامنشیان
۵۵۲	کوچ زرتشتیان در سده هشتم میلادی
۵۵۶	چرا این کوچندگان به هند رفتند؟
۵۵۸	پارسیان چرا از ایران کوچ کردند؟
۵۶۲	وضعیت زندگی پارسیان هند
۵۶۵	کوچ‌های بعدی زرتشتیان
۵۶۶	خلاصه و نتیجه‌گیری

قصه سَنجان ۵۶۹

داستان مهاجرت زرتشتیان ایران به هند ۵۶۹

در بخش مهاجرت زرتشتیان از ایران به هندوستان و تاریخ مهاجرت و دفعات تدریجی آن - در ضمن مبانی، سرخط‌های کاوش و علل پیرامون آن بسیار نوشته شده است. نگارنده در آثار دیگر خود از این موضوع به تحقیق کاوش‌ها و مدارکی انجام داده، اما متن این قصه کوتاه را نقل نکرده است جز یک بار که به سال ۱۳۵۰ خورشیدی این منظومه را به چاپ رسانیده و از مآخذ چاپی که در تاریخ ۱۹۶۵ در حیدرآباد صورت چاپ پذیرفته با ترجمه‌هایی میان ابیات به زبان رایج در بمبئی و انگلیسی است. اما نسخه‌ای دیگر را این منظومه به نام قصه زرتشت در دست‌نویس‌های قدیمی موجود است، و نگارنده در چاپی انتقاد و مستند که آماده است از قدیم‌ترین تا جدیدترین آنها بهره برده و اهم آنها را جز مطالب گجراتی ترجمه کرده است. برای آگاهی‌های کلی در این مورد به مقدمه کتاب نگاه کنید. ۵۷۰

متن منظومه قصه سَنجان ۵۸۲

گفتار آمدن به‌دینان در کشور هند وستان از شهر خراسان ۵۸۵

در آمدن به سَنجان ۵۸۸

بنای شهر سَنجان ۵۹۰

فرستادن شاه محمود لشکر برای جنگ بارای سَنجان و خبش او ۵۹۳

جنگ کردن الف خان بارای هند و گریختن الف خان از پیش اردش ۵۹۴

جنگ کردن الف خان بار دیگر با اردشیر و فیروزی یافتن او ۵۹۶

گفتار اندر گریختن به‌دینان به کوه بهاروت و رفتن به سوی بانسده ۵۹۸

گفتار در آوردن چنگه شاه از بانسده آتش بهرام را در نوسازی ۵۹۹

گفتار در ختم کتاب ۶۰۱

ایران و هند: ۶۰۳

مهاجرت ایرانی‌ها، بزرگان و مشاهیر پارسی ۶۰۳

احیای ترجمه‌های فارسی، اوستایی و متون بهلوی ۶۰۳

نقش ایرانیان در اعتلای اسلام، گسترش اسلام در برخورد با دین باستانی ایران، مهاجرت ایرانیان به هند، آوارگی‌های نخستین، نخستین تحقیقات درباره زرتشت در اروپا، انکتیل دوپرون و ترجمه اوستا، معرفی جامعه پارسیان در اروپا، گسترش زرتشت‌شناسی در جهان توسط پارسیان، دانشمندان

پارسی و ترجمه‌های متأخر اوستایی و پهلوی در جهان، بنیاد بزرگ‌ترین کتاب‌خانه‌ها مربوط به ایران‌شناسی...

مناسبات فرهنگی و قومی ایران و هند..... ۶۲۳

روابط مردم ایران و هند از دوران باستان، هیأت‌های تبلیغی مغان در هند، دادوستدهای بازرگانی، هنر معماری ایران و کاخ‌های امپراتوری آشوکا، همانندی‌های استوره‌ها و قصه‌ها، بن‌مایه‌های داستان‌های آفرینش و شاهان و پهلوانان و باورهای دینی در اوستا و وداها، نام‌های هندو ایرانی، قرابت نژادی، رذ فرهنگ و تمدن ایران در دوران موریانی، مغان برهمن، بستگی‌ها و روابط ایرانیان و هندوان در نامه مصار تاریخ، در زمان ساسانیان، در عصر صفویه

بررسی متون هندو از لحاظ نام ایران یا پارسی..... ۶۲۵

بررسی بن‌های حماسی و تاریخی ایران..... ۶۳۰

ایران و هند در تاریخ و آغاز تاریخ مدون..... ۶۳۱

نفوذ فرهنگ و تمدن ایران در تکوین سلسله‌موریانی هند..... ۶۳۳

یادداشت‌ها..... ۶۵۸

بخش نهم

اسنادی دیگر از مانک‌جی..... ۶۶۵

اسنادی دیگر از مانک‌جی..... ۶۶۷

مانک‌جی صاحب وگرایش‌های ادبی نامه‌ها، شرح حال و آثار..... ۶۶۹

[نامه مانک‌جی صاحب در شرح کوتاه‌فکری زرتشتیان یزد]..... ۶۷۸

[تشریح اخلاقیات منفی به‌دینان که مانک‌جی با دردمندی شرح داده است] باید موجب عبرت باشد برای امروز و همه دوران‌ها]

[نامه‌ای از مانک‌جی صاحب در سال ۱۲۹۶ ق]..... ۶۸۹

[نامه مانک‌جی صاحب به وزیر مختار انگلیس به تاریخ ۲۸ رجب ۱۲۹۷]..... ۶۹۰

[نامه‌ای از انجمن اکابر هندوستان به حاکم کرمان در اواخر دهه ۹۰ هجری]..... ۶۹۲

صورت سؤالاتی است که جناب میرزا ابوالفضل [ملاپایگانی] به اسم جناب آقا میرزا ابوتراب حکیم از مانک‌جی صاحب گبر سؤال نموده: [در تاریخ ۵ شوال ۱۲۹۹]..... ۶۹۴

۶۹۸	[جواب مانک جی صاحب به سؤالات ابوتراب حکیم در تاریخ سؤال ۱۲۹۹]
۶۹۹	[نامه مانک جی صاحب به [محمّدزمان میرزا، سوم ذی قعدة
	صورت مکتوبی است که جناب میرزا ابوالفضل [کلیا یگانی] از جانب مانک جی صاحب به نواب محمّدزمان
	میرزا ساکن نهند نوشته در جواب بعضی سؤالات علمی که نواب مشارالیه از مانک جی صاحب سؤال نموده
۷۰۰	بوده،
۷۰۴	[نامه ای از مانک جی در سال ۱۲۹۹ ه. ق.]
۷۰۵	[نامه مانک جی صاحب در تعزیت مرگ میرزا حسین خان سپهسالار اعظم]
۷۰۷	[نامه ای از مانک جی به یک زرتشتی]
۷۰۸	[نامه ای از مانک جی صاحب در جواب شخصی نامعلوم که ابتدای نامه نیز موجود نیست]
۷۰۹	[نامه ای از انجمن اکابر زرتشتیان هند احتمالاً به ظلّ السلطان]
۷۱۲	[نامه ای از انجمن اکابر زرتشتیان هندوستان به میرزا سعیدخان انصاری]
۷۱۴	[نامه مانک جی به دو تن از زرتشتیان در خصوص حساب مالی جزیه]
۷۱۵	[دو نامه از مانک جی صاحب و انجمن اکابر هندوستان به سران حکومتی در تاریخ ۱۲۹۹ ه. ق.]
۷۱۷	[دعوت نامه مانک جی برای جشن الغای جزیه]
۷۱۸	[دعوت نامه مانک جی برای جشن الغای جزیه]
۷۱۹	[جواب سؤال هایی است که حسن خان صنیع الدوله از فرزند مانک جی پرسیده بود]
۷۲۱	در ذکر عید [جشن] های فارسیان
۷۲۴	فرزانه مانک جی هاتریا اولین سفیر پارسیان بمبئی به ایران در زمان ناصرالدین شاه
	دکتر جهانگیر اوشیدری، از معدود زرتشتیانی است که به تحقیق در حال و روز کار زرتشتیان پرداخته
	است، به ویژه زرتشتیان معاصر. در این زمینه دو کتاب از وی به چاپ رسیده است، نخست به نام
	تاریخ پهلوی و زرتشتیان که نام کتاب خود معرف مطالب این تحقیق در دوران پنجاه ساله احوال و
	روزگار زرتشتیان در پنجاه سال اخیر است و دومی نیز در همین مورد، شرح حال ارباب کیخسرو و آمار
	و بزرگان زرتشتی در دوران مشروطیت و پس از آن می باشد، شرح حالی که از مانک جی نقل شده از
	صفحة ۴۲۵ به بعد می باشد.
۷۲۷	سفر دوم صاحب به ایران
۷۳۴	سواد فرمان مهر نشان هما یونی درباره برداشت جزیه

۲۰ □ اوضاع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی زرتشتیان

خطابه مانک‌جی به هنگام جشن ناصری ۱۳۰۰ قمری ۷۳۶

اقدامات مانک‌جی در راه گسترش فرهنگ و آموزش و پرورش و سایر اقدامات دیگر ۷۳۶

بخش دهم

مستن مقداری از نامه‌های مانک‌جی که جهت بهبود حال زرتشتیان ایران

می‌باشد ۷۳۹

فهرست منما ۸۴۵

فهرست کتاب‌ها ۹۰۷

پیش‌نویس

درباره اسناد تاریخی درباره مهاجرت‌های

زرتشتیان به هندستان پس از فروپاشی ساسانیان

در زمینه پژوهش‌های درباره امحاء تدریجی زرتشتیان، به‌ویژه آن جمع‌اندکی که پس از سقوط ساسانیان و اسلامی‌شدن ایران از زرتشتی انجام شده است، به‌ویژه در دوران حکومت قاجارها - کاری که پاسخ‌گو و برآورده‌نمایان باشد انجام نشده است. به‌خصوص این کمبود دربارهٔ مایک‌جی که بانی این مسأله و دشواری‌های غربت‌آموز به نتیجه رسیدن اقداماتش جهت بانی و پیشرو احیای زرتشتیان در دو قرن معاصر بوده است.

جمعی از زرتشتیان در ایران پس از شکست و فرار، شدد و منهزم شدن سپاهیان ایرانی و کشته شدن یزدگرد سوم، به موازات گشوده شدن شهرهای ایران، در گروه‌های کوچک و بزرگ - شروع به مهاجرت از ایران کردند. مقصد اصلی این مهاجرت‌های تاریخی هند بود. هند به مناسبت این که یکی از گذرگاه‌های بازرگانانی ایرانیان تا قرن‌های چهارم و پنجم هجری، از بندر هرمز و بندرعباس محسوب می‌شد که تجار ایرانی صادرات و واردات و کالاهای خود را از جنوب شرقی و این بنادر انجام می‌دادند و از دیرباز و حتا زمان هخامنشیان که بخش‌هایی از جنوب هند در تصرف ایرانیان قرار داشت و برای ایرانیان زرتشتی مذهب، پس از اسلام سرزمینی آشنا بود.^۱ کشتی‌هایی که کالاهای تجاری ایران را به هند حمل می‌کردند و یا بالعکس

۱. برای مطالعه و آگاهی در این زمینه نگاه کنید به اثر نگارنده تحت عنوان: فرهنگ ایرانی و مجموعه مقالات نگارنده.

کالاهایی از هند به ایران می‌آوردند، و دفترهای تجاری دو طرف را در دو سرزمین مبادله می‌کردند بسیار بود. بنا به روابط دیرینه دو طرف به ویژه از دوران صفویه - آنهم دوران نخستین، بازرگانان زرتشتی - بسیار اتفاق می‌افتاد که افراد یا خانواده‌هایی از هم‌کیشان خود را به هند می‌بردند. هرچه که صفویه در مقاطعی از زمان بر اثر تعصب‌شان در دین‌داری و اشاعه آن بیشتر می‌شد، این بار مهاجرت افزایش می‌یافت. از این دوران است که ما اسنادی در دست داریم. مجموعه‌ای از این مکاتبات در هند گردآوری می‌شد. مضمون این مکاتبات پرسش‌هایی است که موبدن پارسی از موبدان کرمانی و یزدی کرده و پاسخ‌هایی که دریافت داشته‌اند. طرف ایرانی زرتشتی ایرانی اغلب سواد نداشتند. هم‌چنین به مناسبت ناآگاهی و بی‌سوادی، جهت نگاهداری نام و رونوشت کردن هم هیچ آگاهی نداشتند. به همین مناسبت در ایران آثار باقی‌مانده‌ای باقی نماند. اما برادران پارسی‌شان اغلب به خاطر این که بیشتر بازرگان، حساب‌دار و ضابطی را نگه می‌داشتند این اسناد را نگاهداری کرده و سرانجام چنین اقدام بالارزشی سبب شد که مجموعه‌هایی از این نوشته‌های ارزشمند در بیش از یک قرن و نیم تا دو قرن پیش توسط جامع آن موسوم به داداب در ریدار موسوم به روایات به چاپ رسید، و پس از آن گزیده‌ای از آن مجموعه به انگلیسی ترجمه شد.

از لحاظ ادبیات آن زمان، نیز موضوع پرسش و پاسخ‌هاست که محققان بسیاری، به‌ویژه اروپایی‌ها استفاده سرشاری از آن برده‌اند از لحاظ ادبی و اجتماعی و دینی - و به‌شکلی اصول آختن زبان فارسی رایج زمان در ایران و شعر و مدایح و نعت‌ها - و بی‌رایج در ایران که از ادبیات ایرانی متأثر بود.^۲

از جمله آثار قدیم‌تر، قصه سنجان است. متن این منظومه در بخش مهاجرت زرتشتیان از ایران در دوره اسلامی - همین منظومه است. چنان‌که در شرحی کوتاه به عنوان مقدمه و معرفی گذشت، مطابق متن منظومه که سراینده خود را معرفی می‌کند. تاریخی برای نظم را ۱۶۰۰ میلادی

۲. نگارنده در بسیاری از تحقیق‌ها و ترجمه‌هایی در مجموعه مطالعات ایران باستان به‌ویژه معتقدات فقهی و آداب و رسوم و شرایع و احکام که ریشه‌های اصیل زرتشتی دارند و اساتیر و داستان‌ها عامیانه و آثار ادبی از چنین منابعی استفاده کرده است و نقل در ترجمه اثر فقهی قابل توجه اوستا - بخش و نذیراد بسیاری از این منابع به شکل مستند استفاده شده است.

معرفی کرده این تاریخ با انطباق سال یزدگردی برابر می‌شود. هرگاه یکی دو نسخه از آن همراه مهاجران به هند منتقل نشده بود، بی‌گمان به دست ما نمی‌رسید، چنان‌که نسخه‌هایی از متن‌های اوستایی و پهلوی و پازند نیز توسط مهاجران به هند رفت.

تنها علت قابل دفاعی که می‌توان ارائه کرد، آن است که مهاجرت‌های نخستین توسط دهقانان یا ثروتمندان و موبدان انجام شده است و مردمی که از توده و عوام و از ثروت و استطاعت لازم برخوردار نبودند. می‌توان گفت که تسلط مغول‌ها زنگ خطری بود چون حمله مغول و فروپاشیدن نظام سیاسی و اجتماعی و اقتصادی ایران در همان حمله نخست و بحرانی فرهنگ و تمدن نظم یافته را پس اعراب دوباره زیر و رو کرد. تا پیش از حمله مغول، اقلیت‌های دینی از آزادی‌های نسبی برخوردار بودند. موبدان دانشمند میراث ادبی - فرهنگی، علمی و ادبی را پاسداری می‌کردند، چنان‌که سیاه‌رودان از آثار ادبی، داستانی، اساطیری و علمی و دینی‌شان توسط موبدان به فارسی خوانده می‌شد و اعراب که در کارشان ورزیده بودند آن‌ها به قالب نظم درمی‌آوردند: شاهنامه فردوسی، شاهنامه تیتی، گرشاسب‌نامه اسدی توسی، گرشاسب‌نامه خواجهی کرمانی، ویس و رامین فخرالدین اسفندیار، از رزنامه‌های بسیار که بعد مورد استفاده شاعرانی نامدار چون سعدی قرار گرفت؛ آثاری در زبان فارسی و گاهی پزشکی و هیأت و نجوم و... از آن جمله است.

از سویی دیگر تا سده پنجم هجری هنوز حکومت خلفای خلفه مات اداری، محاسباتی، نگاهداری حساب‌ها و درآمدهای حکومتی، و اداره تمشیت کشور، در دست و انستند از ایرانیانی که به عنوان باقی‌ماندن در دین خود و مجوسیت بی‌نیاز باشند. حتا در دوران مغول‌ها اغلب وزیران کاردان و معتمدی از همین گروه داشتند. در دوران خلافت عباسیان، سادات ایرانی از ایرانیان باتجربه در جنگ در امور نظام و سپاهی‌گری استفاده می‌کردند. تا قرن چهارم موبدان راستین در کار بازسازی میراث آثار گذشتگان بودند. دایرة المعارف دینکرد در قرن سوم و چهارم دوباره تدوین شد. در کرمان و فارس مراجع بزرگ مزدیسنان دارای کرسی‌های خود بودند. در شمال ایران، در خراسان و تبرستان نیز چنین بود.^۳

۳. نگارنده امیدوار است تا به زودی تاریخ مزدیسنان را که از سده نخستین تا حمله مغول را بیان‌گر است به زودی انتشار دهد که دربردارنده همه نکاتی است که در متن بدان اشاره شد.

تاریخ مهاجرت‌هایی که بر اثر فشار بر توده مردم شروع شد، پس از حمله مغول شروع می‌شود. اغلب مهاجرت‌هایی که هرچه تاریخ جلو می‌رفت - به‌ویژه از دوران صفویان و نهایت تا پایان دوران قاجاریه که به اوج خود رسید در این زمان است. دهقان‌ها، موبدان، فنودال‌های طایفه که تمکینی داشتند به آسانی می‌رفتند. پس از مغول‌ها، با قوانینی که به فرمان شاهان وضع می‌شد و مجریان آن‌ها سخت‌گیر و متعصب بودند، به تدریج قشر فقیر و بی‌سواد از آنان باقی ماندند. مانند آن که طلسم شده بودند. یک کشاورز و زراعت پیشه اگر زمین نداشته باشد زندگی ندارد. نعل و روز به مزد می‌شود. موبدانی باقی مانده بودند خود بدتر ویران‌گر جامعه شدن. ملاهایی بودند که فقط اوستاخوانی در مواقع سنتی را انجام می‌دادند. چون مورثانه بنیان‌های پوسیده جامعه را در پنهان روزگاری می‌جویدند. با سوادآموزی سخت مخالف بودند. آن را بدعتی در شمار دناهای غیر اهل آموزش می‌دانستند. چندین بار دسیسه‌ها موجب اغتشاش، حتا ضرب و جرح شد. مایه جوی را این موبدان سخت در هراس بود. نامه‌ها و شکوائیه‌ها و به‌ویژه خطابه‌اش را در جشنی که به مراسم امانی جزیه بیان کرد بخوانید تا علت سقوط و امحاء یک جامعه را دریابید.

میان این جامعه کوچک و بی‌سواد و عامی، - بد نفر با سواد پیدانمی‌شد تا نامه‌هایشان را بنویسد. یک باسواد که اندکی بضاعت فکری داشته باشد تا به عنوان کلاتر از میان‌شان برگزینند تا هنگام خرید و فروش زمین، سندی یا بسنجاق بنویسد و تنظیم کند. درحالی که حکومت وقت به آنان اجازه داده بود تا کلاتری انتخاب کرده و در میان مردم و حکومت باشد که محاضر خصوصی که اجازه این کار را داشتند مغبون‌شان نکرد و او را جوی گراف دریافت کنند و در هر بار معامله یک پنجمش به جیب سندنویستان از زمین‌شان و یا... بپردازد؛ تا از حقوق هم‌کیشان‌شان دفاع کند. اگر هم موفق می‌شدند از میان خود کلاتر داشته باشند، آنقدر با فشارهای تهمت زدن و دروغ‌پراکنی و شایعات او را می‌آزردند که ترک آن مقام می‌کرد. هم‌چو که یک اصلاح‌گر و خیرخواهی پیدا می‌شد و می‌خواست با نصیحت و چاره‌جویی بدخواهی‌ها و فشارهای موبدان را خنثا سازد یا بند و گره‌های سنت‌های سخت‌گیرانه موبدان را نفی کند امان نفس کشیدن به وی نمی‌دادند. به خودی و اگر به فرض محال یک باسواد پیدا می‌شد تا با

واسطه‌بودن میان گروه و حکومت نجاتش دهد تهمت کفر و بی‌دینی به او می‌زدند. اما آن قشری از موبدان آگاه‌دل و دهقانان باسواد و مهندسان و دانایان و باسوادها که مهاجرت کرده بودند، همان سواد و دانایی و علم موجب شد در مدت یکی دو قرن از ارکان اقتصادی و دین‌داری و توسعه دین و دین‌شناسی ایرانی در جهان شوند. آن همه تلاش مایک‌جی و دهش‌های انجمن‌های پارسیان برای ایجاد مدارس مزدیسنی در ایران، چنان‌که شرحش در متن کتاب آمده همین بود که پرده تیره و تاریک و نادانی این مردم بیچاره دریده شود.

داستان مهاجرت‌های مزدیسنان ایران به

هندوستان و اشهرشان به پارسیان

علاوه بر قصه سنجان که پیش‌تر و شرحی درباره آن نقل شده است، منظومه دیگری به نام قصه زرتشتیان نیز موجود است. قصه سنجان نسخه‌هایی چند وجود دارد. نسخه‌ای که مورد استفاده نگارنده قرار گرفته، چاپی است و به سال ۱۹۶۲ در حیدرآباد هند چاپ شده است. در این نسخه ترجمه انگلیسی و اردوی قصه در هر بیتی آمده است.^۴

کتابی نیز از وی در سال ۱۹۲۰ میلادی از شاپوررجی هرارجی هودی و الاهست به نام پژوهش‌هایی درباره تاریخ پارسیان هست که چهار بخش نخستین آن میان صفحات ۱۱۷-۱ به‌طور مستقیم درباره بررسی و نقد قصه سنجان و ترجمه آن به انگلیسی و پس از آن بانخستین مهاجرت‌ها که به سانسکریت است به‌طور کلی از اصل می‌باشد به چاپ رسیده است. نگارنده در قسمت‌های مربوط به پارسیان بسیار از آن استفاده کرده است.

ترجمه هودی و الاهست که متبخر در السنه خارجی، به‌ویژه فارسی است میان صفحات ۱۷-۹۲ کتاب یادشده آمده است که به نظر صاحب‌نظرها بهترین ترجمه‌ای است که از این منظومه فارسی به انگلیسی انجام شده است. اما چنانچه اشاره شد، متن منظومه با ترجمه به اردو و انگلیسی و مقدمه به فارسی و انگلیسی که نگارنده نقل کرده است از این کتاب به نام قصه سنجان - داستان

[صفحاتی که کپی آن ملاحظه می شود از کتاب موصوف قصه سنجان است]

پیش گفتار

بعد فتح ایران از دست عرب، چراغ دولت ساسانیان سرد شد و پارسیان از ایران هجرت نمودند - و قایع آن دوره کسی بعد تحقیق و صحت قلبش نه کرد، بنابراین مورخین و محققین حال را در دریافتن احوال پیشین مشکل افتاد -

میرزا یحیی آسپا که نامش بهمن بود، سه صد و شصت و چهار سال قبل در سنه ۱۶۹۰ هجری قمری مطابق سنه ۱۰۰۸ هجری و ۱۶۰۰ میلادی، نظمی بنام «قصه سنجان» انشا کرد. این نظم يك داستان پاستانیست در شرح حال آمدن پارسیان در هند - نام پدر مصنفش کیتباد واسم جدش اهور مزدیار سنجانی است - بهمن در این مثنوی بضمن تذکره نیاگان خود، نوشته است که تعلق اش از يك خانواده عالی و از دستوران نوساری است - زمانیکه پارسیان از ایران هجرت کردند ناسايش در آن گروه شامل بودند - شکی نیست که این قافله پربشان پارسیانست قبل مهاجرت از وطن، در کوهسار پناه گرفتند و بکمال پامردی و استقلال از حمله آوران نبرد آزمائی کردند -

يك هزار و بیست و هشت سال قبل در سنه ۹۹۱ و کرم سام و ت مطابق ۹۳۶ میلادی، پارسیان سرحد هند را عبور کرده در سنجان وارد و فروکش شدند - در آن زمان بر سنجان راجه جدی رانا - یا - دجادا دیوا، حکمران بود که تعلق اش از خانواده سلمیرا تهانه بود - این راجه يك مرد خلیق و نیک دل و انسان دوست بود و دار السلطنتش مامن و مرجع خلایق بود - راجه جدی رانا از پارسیان نووارد بتواضع

و کرم پیش آمد - چنانچه چه بہمن ، مصنف قصہ سنجان مہمان نوازی و کرم فرمائی راجہ را صمیمانہ اظہار داشتہ است -

بجز صاحبان علم و طبقہ مذہبی ، سائر پارسبان بالعموم از قصہ سنجان آگاہ نیاند - مخطوطات قصہ سنجان در اندیا لائبرری ، در کتب خانہ ملا فیروز ، در استیت لائبرری حیدرآباد و علاوہ ازین در گجرات و بمبئی و کلکتہ و مدراس و ہم در کتب خانہ ہائی شخصی محفوظ است - یک مخطوطہ قدیمی این مشنوی در کتب خانہ پدرم شمس المورخین علامہ حکیم سید شمس اللہ قادری شادروان ، ہم موجود است و این مخطوط از مخطوطات دیگر صحیح ترین و مستند ترین است - پدرم در مشاہیر ہند دارای مقام بلند است - از تالیفات پدرم ، تالیفی بنام «اردوی قدیم» از سنہ ۱۹۲۷ میلادی بہ دانش گاہ ہائی ہند در نصاب ام - اے متداول است و ہم در دانش گاہ ہائی پاکستان شامل نصاب است - پدرم شادروان حکیم سید شمس اللہ قادری بعد مطابقت از نسخہ ہائی بمبئی ، مدراس ، کلکتہ و حیدرآباد ، مخطوط خود را تصحیح نمودہ است - اما اورا مرک چندان امان نداد کہ این نظم تاریخی را چاپ بکند - خیم مغفور در آخر شب بست و دوم اکتوبر ماہ ، ۱۹۵۳ میلادی از حملہ قلب در گزشت - برآن تخت کہ حکیم مغفور جان ، بجان آفرین سپرد ، اوراق قدیمہ سنان و دیگر مخطوطات جمع بود کہ ناگہان شیرازہ حیاتش پراگندہ شد - خواہش حکیم مغفور این بود کہ این نظم پارسی را بترجمہ اردو و انگلیسی نشر بکند تاکہ علاوہ علاقہ مندان زبان فارسی ، علاقہ مندان زبان اردو و انگلیسی ہم استفادہ کنند .

شادروان آقای جمیل احمد بی - یس - سی ، یل یل - بی دائرکتر آف ریسرچ لطف الدولہ اور نیتل انسٹی تیوت این نظم را در مدت شش ماہ در زبان انگلیسی منتقل کردہ است و ارود ترجمہ این نظم از اثر کاوش ہائی آقای میر کاظم علی موسوی اسکالر انسٹی تیوت است .

درین جا خود را موظف میدانم که سطوری چند نسبت يك مرد
ذی علم پارسی نثراد بلده حیدرآباد بنویسم - مرادم از خان بهادر آقای
سی - بی تارا پور والا است - آقای تارا پور والا سبب و محرك این امر
شدند که قصه سنجان را با ترجمه منظوم اردو و انگلیسی چاپ کنم -

آقای تارا پور والا قبلا (۱۹) سال پیش در ایام حکومت آصفجه
هنگام معتمد اداره مالیات دولتی بودند و حالا مشیر مالیات شخصی است
- و نظام می باشند .

خان بهادر آقای تارا پور والا علم دوست و هم صاحب علم می باشند -
و از فرقه خبیه هم بدی فیت العاده می دارند - بدین وجه که قصه سنجان از
فرقه پارسیان ملای می باشد ، آقای تارا پور والا خواهش کرد و دستور داد
که این قصه را بر خطوط دیگر انستی تیوت ترجیح و تقدم بدهند -
عده زیادی مستشرقین پس منظره قصه سنجان مقاله ها نگاشته اند -
پروفسور هودی والا مقاله ای بر عنوان « جدی رانا و قصه سنجان » در
رائل ایشیا تیک سوسائتی بمبئی در سال ۱۹۱۰ میلادی خوانده است و هم
کتابی Studies in Persian History نوشته است که در سنه ۱۹۲۰
میلادی چاپ شده است - در این کتاب بر قصه سنجان معلومات مفیدی
شامل است .

لفنت ای - بی - ایست وک Lt: B. Eastwick هم بر حسب
دستور دکتور ولسن ، قصه سنجان را در زبان انگلیسی منتقل کرده است -
این ترجمه در نشریه رائل ایشیا تیک سوسائتی بمبئی جلد اول سال ۱۸۴۴
میلادی چاپ شده است که بر (۲۴) صفحات از صفحه ۱۶۷ تا ۱۹۱ مشتمل
است - آقای ایست وک از يك مخطوطه پر از اغلاط ترجمه کرده است بناء
برین ترجمه اش از فرو گزاشت ها پاک نیست .

آقای جی - دستور - ایف - اے رابادی در سال ۱۸۳۱ میلادی قصه

سنجان را در زبان گجراتی منتقل کرده است و این ترجمه گجراتی به نسبت ترجمه هائی دیگر صحیح تر است.

ترجمه مورخ شهیر پروفیسور آقای هودی والا صحیح ترین و مطابقت از متن دارد. آقای هودی والا محقق و ماهر السنه بود بدین جهت ترجمه آقای موصوف کمال اهمیت دارد. این ترجمه در کتاب Studies in Parsi History از صفحه ۹۴ تا ۱۱۷ شامل است.

محقق ناموری آقای جی - دی نادر شاه هم، در جرنل آف ایرانین اسوسی ایشن بدین در سال ۱۹۱۷ تا ۱۹۱۸ میلادی مقلاله‌ها برقصه سنجان نوشته است. آقای نادر شاه اظهار داشته است که بعد انقراض دولت ساسانیان کسی از مورخان بفرقه پارسیان تاویخ مستندی ننوشت. بنابراین حالات آن دوره در ساریک بیان شده است. آقای نادر شاه هم دارای این خیال است که قصه سحران بر روضات مبنی است (جرنل آف ایرانین اسوسی ایشن دسامبر ماه ۱۹۱۷ میلادی).

پروفیسور آقای رهنسک Renatsck در باره محظوظه کتب خانه ملا فیروز اظهار داشته است که زبانی که در این محظوظه بکار برده است، زبان قدیمی و کلاسیک است که در آن هیچ بقظ از زبان تازی موجود نیست. اما حقیقت حال این ست که در این نظم شعر الفاظ زبان تازی موجود است بنا برین نظریه پروفیسور رهنسک نسبت تمام زبان وعدم استعمال الفاظ زبان تازی چندان اهمیتی ندارد.

در باره پس منظره تاریخی قصه سنجان می توان گفت که مضمون هرچه از نیاگان خود شنید بلا کم و کاست منظوم کرد. شکی نیست که این داستان مبنی بر حقایق است اما تعین زمان واقعات بسی مشکل است. این مسلم است که اساس تاریخی بر نقوش رفتار زمانه مبنی ست. بنا برین اهمیت قصه سنجان لایق صرف نظر نیست.

محققین لطف الدوله اور ینتل ریسرچ انستی تیوت دارای این عقیده اند که قصه سنجان یک نظم تاریخی ست که در آن قیاسات را دخل نیست و صاحب این نظم آقای مهن شاعر و عالم فاضل بود و نگاهش وسیع بود.